

TARNAI ANDOR-EMLEKKÖNYV

Szerkesztette Kecskeméti Gábor, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1996, 352 l.
(Historia Litteraria, 2).

A kötet címlapján a „magister cum discipulis” témát ábrázoló középkori fametszetet látjuk: írópultja mögött ülő mester könyvével, előtte jegyzetelő, figyelő tanítványai. Így gyűltek össze e kötet tanulmányírói – többnyire közelebbi-távolabbi tanítványok, pályatársak –, hogy írásaikkal tisztelegjenek a fájdalomosan korán elment mester, Tarnai Andor emléke előtt. Mostanában mintha egyre nehezebben formálódának tudományos iskolák, nemigen kedvez nekik a hagyományok diszkontinuitását harsogó sok törekvés, a mintaadó mesterek elutasításának és leváltásának türelmetlen szenvedélye, a paradigmaváltások megüdvözítő kényszerét súlykoló tudományelméleti jelszavak. Kecskeméti Gábor szerkesztőként ragaszkodó szeretettel írott utószava idézi Tarnai Andor hajdani érettségi dolgozatának értékszemléletét, amely immáron az itt maradó utódokra is vonatkozik, s a kötet tanúságtétele szerint e szerzők vállalása is egyben: „van hová mérni magunkat és kötni életünket”, s ezek egyike az elvesztett mester és műve. Az Emlékkönyv szerzőinek ez a szomorú alkalmi összesereglése azonban éppen azt bizonyítja, hogy valamennyien *örökösei és folytatói* a Tarnai-életműnek, mégiscsak léteznek hozzá kötődő *iskola és hagyomány*. Életében pedig nem törekedett arra mindenáron, hogy famulusok lelkendezve loholjanak a nyomában, vagy lekötelezve

őket gyors szakmai karriert járjon ki számukra; nem hitt az ilyen iskolateremtés tartósságában és értelmében. Időtálló példát éppen azzal adott, hogy maga soha nem mondott le szakmai-tudományos autonómiájáról, azonban nem is tagadta meg ugyanakkor a magyar és európai irodalomtörténet-írás korábbi értékteremtő irányzatait, alkotóit; nem kereste a mindig legújabb szakmai irányzatok kegyeit, napi árfolyamú csillogó sikereit. Az Emlékkönyv szerzői közül többen nem is rejtik el a Tarnaihoz fűződő kollegiális-baráti kapcsolatukat, az értekezések apró személyes emlékeket is őriznek egy-egy korábbi beszélgetésről, szakmai tervekről (R. Várkonyi Ágnes, Holl Béla, Kecskeméti Gábor). Sokunkat biztatott Tarnai Andor valamely érlelődő szakmai tervünk megvalósítására élőszóval vagy műveinek sorával. Olyan kutatási irányokat kezdeményezett Magyarországon, amelyeknek Nyugat-Európában már hatalmas tapasztalatai és eredményei voltak, s önzetlenül örült annak, ha ezen az úton sikerrel haladtunk előre. Szakmai munkásságának, szellemi érdeklődésének, tudományos módszertanának szinte minden irányzata képviselve van az Emlékkönyv tanulmányaiban. E széles spektrumú tudományos munkásságnak azonban volt egy olyan fundamentuma, amelyen az egész építmény nyugodott; ezt követte Ötvös Péter is saját ta-

nulmányának elvi általánosítását megfogalmazva, amelyről az irodalomtörténet-írás nem mondhat le: „Hiszek ugyanis abban, hogy a források publikálása, a szövegkiadás nem lebecsülendő teljesítménye az irodalomtörténeti kutatómunkának.” (204.)

Az Emlékkönyv írásai között valóban találunk is *szövegközléseket*, amelyek eddig publikálatlan forrásokat adnak most először közre, esetleg meg is teszik a témaföldolgozás első lépéseit. *Horváth Iván* és *Seláf Levente* Gautier de Coincy verses Krisztina-legendájának budapesti töredékét emelte ki az ismeretlenségből, s bocsátotta a hazai és nemzetközi romanisztika rendelkezésére. *H. Kakucska Mária* az egykor Batsányi kritikai kiadását készítő Tarnai nyomdokain halad, amikor egy eddig ismeretlen Batsányi-vers szövegét adja közre biográfiai, nyelvi és szövegértelmező magyarázatokkal. *Madas Edit* becses hagiográfiai forrásra lelt Grazban, az ottani latin nyelvű kézirat Zsófia-legendáink szövegforrásait segít pontosabban felderíteni. Ami annál is inkább fontos, mivel magyar nyelvű változata jelen van az Érdy- és a Nádor-kódexben. Tarnai Andor hatalmas forrásanyag fölhasználásával tudatosította és bizonyította, hogy milyen meghatározó szerepe volt az akkomodációnak a középkori magyar nyelvű irodalmi műveltség megszületésében; gazdag és bonyolult fokozatai jelennek meg a lassan önállósodó szövegalakításnak, tudatosan megszerkesztett kötet körvonalazódik a Karthauzi Névtelen művében.

Szörényi László tanulmánya a Jókai-kódex szerkezetét, forrásösszefüggéseit vizsgálja a legújabb nemzetközi ferences eszme- és irodalomtörténeti eredmények tükrében. (Írásából az is kiviláglik, mily fájdalmas lemaradás alakult ki a magyar

középkori irodalom kutatásában, bár e kutatásnak egyik legfőbb ébren tartója éppen Tarnai volt.) A Jókai-kódex egyéni elv alapján létrehozott, tudatosan felépített szerkesztmény. Ennek központi eleme a „Christiformitas” – vagyis a Ferenc és Krisztus közötti hasonlóság nyilvánvalósága – elemeinek elhelyezése, kompozíciós rendbe sorakoztatása. A záró fejezet is egyértelművé teszi, hogy a szerző számára Szt. Ferenc mindig az „alter Christus” példáját jelentette, ennek gondolati-érzelmi fonálára fűzi föl a forrásokból fölhasznált legendaelemeket, csodákat, regulaértelmezést. A kódex szerzője nemcsak az akkomodáció egyik kiemelkedő képviselője középkori irodalmunkban, hanem műegész megformálására vállalkozik, s ebben csak a Karthauzi Névtelen mérhető hozzá. *Ötvös Péter* bécsi kutatóútjának termése a magyar vonatkozású német nyelvű paszkvillus. Bizonyára sok érdektelen és jelentéktelen akad e műfajon belül, nagyobb szövegkorpuszt együttesen szemlélve és tágabb kontextusba illesztve az egyes művek is gazdagabb jelentést kaphatnak, azonban talán kár lenne lebeszélni bárkit is az itt közölt vers aprólékosabb vizsgálatáról. *Ötvös Péter* sem tud ellenállni szövegértelmezői ingerének, mert pontosan azonosítja a vers történelmi személyiségeit. Föltétlenül tisztázandó lesz majd a későbbi kutatás számára az egyes, keményen konfessionális töltetű szövegrészek szerepe, mint a közismert Luther-idézet: „Erhalt vnß Herr bey deinem Wordt/ Unndt steuer deß Babsts vndt Türckhen mordt...” (214.)

R. Várkonyi Ágnes tanulmánya Csáky István két – eddig még nem vizsgált – Zrínyi Miklóshoz intézett levelét illeszti be a korszak összefüggérendszerébe. Hatalmas korismeret és kutatási tapasztalat

világítja meg az eddigi epizód szereplő Zrínyihez fűződő kapcsolatait, amiből kiderül, hogy 1663 folyamán Csáky is résztvevője volt az országos szervezkedésnek. A levelek hangvételeiből esetleg az *Áfium* ismertségére, elterjedésére is következtethetünk, aminthogy 17. századi prédikációirodalmunkban is föltételezhetjük ugyanezt.

Tanulságos *Erdélyi Lujza A Mihály-gyűjtemény Tristia-fordításai* című értekezése is, amely szövegkiadás és tanulmánykettős igényével készült. Az 1771-ből származó prózai Ovidius-fordítás kéziratossá emlékeink azon sorába tartozik, amely irodalmi műveltségünk sok nehézséggel teli kibontakozását dokumentálja. Ez a munka tanulási célból készült, nem nyilvánosságnak szánt műfordítás – legalábbis nem utal rá semmi. Jó néhány ehhez hasonló hever bizonyára még kisebb-nagyobb tudományos gyűjteményeinkben, hiszen tulajdonképpen ezek „pótolták” a nyomtatott műfordítás-irodalmat. Eltérő minőségű változataik nap mint nap „készsültek” az iskolákban, de nyomtatott megjelentetésükre alig volt lehetősége még a legjobbakat készítő, legnagyobb alkotói tudatossággal rendelkezőknek is. Ennek a vonulatnak nagyobb igényű műve Gyárfás István *Virgilius poetának Aeneise* című verses és prózai fordítása, amely hasonlóképpen kétszázötven évig várázott nyomdafestékre.

Tarnai Andor egyik kedvenc kutatási területe volt a *historia litteraria*, amely az önálló irodalmi tudatforma lassú bontakozását vizsgálta más diszciplínák szövevényéből szabadulva; a kötet több írása is ennek tárgyköréit bővíti tovább. *Szilágyi Márton Bél Mátyás Adparatusa és Kármán Uránia* című tanulmánya éppen azt

a folyamatot célozza meg, ahol a *historia litteraria* történelmi forrásanyaga egyre inkább irodalmi érdekeltségű olvasmánnyá válik. Szilágyi Márton módszeres, mintaszerű filológiai munkával föltárja *A' Tűzpróbáról Magyarországra* című tanulmány forrásait, miszerint azt K. G. Windisch Bél Mátyás *Adparatusából* merítette és közölte az *Anzeigenben*, majd közleményét Kármán és Pajor Gáspár magyar nyelvűvé alakította. Az *Uránia* szerkesztői az *Anzeigenből* származó írást átvéve, lefordítva abból elhagyták az összes – Bél Mátyástól és Tomka-Szászky Jánostól származó – történelmi forrásértelmező lábjegyzetet; az eredeti szöveg liturgikus mozzanatait, jogi vonatkozásait számukra már elhalványultak s így érdektelenné váltak. A szövegformálódás menetében a reliquiosus-históriai elemek helyett a szórákkozató, anekdotikus különlegesség sajátosságai váltak meghatározóvá.

Korabinszky János Mátyás is a Bél Mátyás által teremtett hagyományokhoz kapcsolódott a *historia litteraria* jeles képviselőjeként; *Szelestei N. László* írása intézményszervező próbálkozásáról tudósít. Tudományos tevékenysége mellett sikertelenül folyamodott a könyvkultúra terjesztésére bibliopolai engedélyért a helytartótanácshoz.

A kultúra jóval magasabb szintű intézményének szervezése lebegett Révai Miklós szeme előtt 1784-es akadémiai tervzetének elkészítésekor. *Thimár Attila* tanulmánya e tervzetet születési körülményeit vizsgálja részletes biográfiai, kortörténeti elemzéssel. Révai tervzete rokon Besenyei Jámbor szándékával, elképzelhető, hogy szerzője koncepciója megformálásánál konzultált a bécsi testőrírókkal. Lényeges különbség azonban, hogy Révai az

uralkodóhoz fordul tervezetével, míg Besenyei az ország főrendjeihez. Révai lap-szerkesztőként, egyetemi tanárként, könyvkiadóként a kultúra intézményteremtésének több fokozatát, változatát ismerte-tapasztalta meg, s ennek birtokában eléledött meg elhatározása. A historia litterariához is kapcsolódik a terjedelmes életművet író gróf Lázár János máig sem kellő mélységben földolgozott munkássága. Kiadatlan kéziratára hazai és erdélyi tudományos gyűjteményekben bukkanhatunk rá ma is. Épp a 18. század hazai irodalmának volt egyik markáns jellemzője a politico-moralis tárgyú művek elterjedése mind prózai, mind verses változatokban. *Pócsi Katalin Gróf Lázár János erkölcsstani versei 1763-ból* című dolgozata e gyűjtemény 1795-ös nyomtatott kiadásáról ír vázlatosan. Kirajzolódnak a tematikus illeszkedési irányok Faludi Ferenc, Benkő Ferenc, Benyák Bernát, C. F. Gellert és más hazai-külföldi, kortárs szerzők életművéhez. Alighanem nyomtatványok és kéziratok művek sokaságát kell még a korszakkutatásnak föltárnia, hogy árnyalt képet rajzolhasson, hiszen a nagy történelmi vallások valamenynyien reagálnak az Üdvösség–Boldogság-értékváltás folyamatára s az erénytan sokok – különböző mértékben irodalmi érdekeltsgű – változata válik így kitüntetett szerepűvé.

A peregrinációs album (album amicorum, Stammbuch) művelődéstörténeti szerepére is az elsők között figyelmeztetett Tarnai Andor, amikor kiadta Rotarides Mihály nyugat-európai egyetemjárásának forrásait. *Czibula Katalin* is tőle kapta az ösztönzést, mikor Szilágyi András 18. századi protestáns prédikátor peregrinációs albumának bemutatására vállalkozott. E forrástípus jelentőségét adhatja egykori

tulajdonosának kiemelkedő kulturális-politikai szerepe, látásmódjának, élményeinek fontossága, eredetisége. Az érdektelenebb albumoknak is az adhat súlyt, hogy a műfajcsoport egészébe illeszkednek s e sajátos szellemi kapcsolatrendszer kisebb-nagyobb mozaikját tartalmazzák. A peregrináció még a 18. században is adott szellemi izgalmakat, de már csökkent és átalakult az az elemi erejű döbbenet, amely a 16. század protestáns „bujdosóira” szakadt rá a nyugat-európai kultúrával való találkozás és szembesülés alkalmával. Ekkorra már generációk tapasztalata gyűlik össze és hagyományozódik át, az újonnan útra indulók akár kézikönyvekből is fölkészülhetnek nagy elhatározásuk megvalósítására. Az első és a második nemzedék még a hódító nagy eszmények büvkörében élt, igyekezett a legnagyobbak közelébe férközni, hogy tanítványuk lehessen. Még Szenci Molnár Albert is megrendülten ír arról, hogy Genfben a pátriárka korú Béza előtt tisztelegtetett. Az átlagos értelmiségi kvalitású Szilágyi sokkal szenttelenebb utazó, jóval gyakorlatiasabb az érdeklődése is. Tanulmányairól, kulturális élményeiről csak szűkszavúan beszél, azokat úgy kezeli, mint automatikusan működő feladatokat. Az eléje kerülő látnivalók megörökítésében is mértéktartó és praktikus szemléletű, távol áll tőle a Szepsi Csombor-szerű csodálkozó és deskriptív mohóság.

Merőben más céllal ugyan, de külföldiek is peregrináltak Magyarországra, itt időztek hosszabb-rövidebb ideig vagy csak átutaztak rajta. Ezek az utazók általában katonai-diplomáciai feladattal, céllal érkeztek; a török hódoltság időszakában megjelenésük, tartózkodásuk ehhez a történelmi körülményhez kötődött. Ilyen utazó volt Salomon Schweigger is, akinek

útleírásáról *Németh S. Katalin*, a német vonatkozású hungarikák egyik legavatottabb ismerője írt tanulmányt. Schweigger is török földre induló diplomáciai küldöttség tagjaként fordul meg hazánkban 1577-ben. Szerzőnk igen pontosan rögzíti az útvonal állomásait, és részletesen beszámol a látnivalókról is. Megfordul Komáromban, Esztergomban, Budán, különösen a két utóbbi városban figyelmes; aprólékosan leírja a vár, a székesegyház, a királyi palota – ekkor még monumentális – maradványait. Esztergomban a székesegyház látványa ragadja meg, anyagát, arányait csodálja; két összetört síremlékén már olvashatatlan az egykori fölirat. Schweigger Budáról már előzetesen is sokat tudott, olvasmányok alapján tudatosan keresi Mátyás palotájának fönmaradt részeit. Láthatóan lenyűgözi az egykori fejedelmi gazdagság, a művészetek pompája. A vár jelentős része még áll, Izabella királyné hajdani lakosztálya most egy török főemberé, ahol új gazdája engedélyével alaposan körül is néz a német vendég. A falon még olvasható a fölirat: „Isabella regina. Sic fata volunt.” Körben freskók, allegorikus ábrázolások (Gyermekkor, Mértékletesség, Merészség, Reménység, Hit, Erő, Igazságosság) pompáznak – némelyikük már fájdalmasan megrongálódott állapotban. Fölkutatja az egykor oly nevezetes könyvtár termeit is, melynek falai vörösmárvánnyal borítva. Itt lát hányódni egy latin nyelvű kódexet, benne egy szent legendája; de ezt sikertelenül akarja elkérni az ott őrködő öreg töröktől. Schweigger – mérnöki precizitással – lépésekkel leméri a palota belső udvarainak, folyosóinak, termeinek hosszát-szélességét, leírja a falakon látható freskók témáját, elhelyezkedését, fölirataikat. Legjobban Mátyás emlé-

keinek fölkutatása izgatja, minden erre vonatkozót megnéz, rögzít. Jó néhány hasonló leírást találunk a 16–17. század külföldi utazóinak följegyzéseiben, fájdalmas leírását adva annak a veszteségnek, amely ránk szakadt a török hódításával és berendezkedésével. Érdemes lenne ezeket összegyűjtve megjelentetni: amit talán már a régész ásója sem tárhat föl sohasem, arról ezekből a leírásokból megsejthetünk valamit. Németh S. Katalin szerencsére hosszasan idézi Schweigger leírását Magyarország természeti gazdagságáról. Valóban visszatérő közhely ez a 15. század óta, némely elemét már Bonfininél is megtaláljuk. Itteni említése éppen arról győzhet meg bennünket, mennyire elterjedt volt Pannonia/Hungaria ezen attribúciója, itthoni és külföldi szerzők egyformán és számosan fordultak hozzá. Nem más ez, mint a „termékeny Pannonia”, a fertilitas Hungariae/Pannoniae jól dokumentálható és kimutatott toposzának egy eddig ismeretlen mozaikja. Megtaláljuk itt is az ásványok, a hegyek, a termő síkvidékek, a patakok, a folyók, a termények, a házi és a vadon élő állatok, a szárnyasok, a halak abundantiájának szemléjét. A gazdagság bemutatása után a szerző az ország mostani romlásának okáról elmélkedik, s a magyarok állhatatlan természetével véli azt magyarázni. Ebben a német közvélemény egy részének álláspontját osztja, amely még a mohácsi csata utáni időszakból származik. Ennek egyik legszélsőségebb magyarelles vélekedését J. Cuspinianus (Spießhammer) fogalmazta meg, amelynél Schweigger véleménye méltányosabb.

A kötet két tanulmánya is foglalkozik *prédikációtörténeti* kutatással, mindkét írás Tarnai kezdeményezésére, eredményeire és módszereire épít. *Bartók István* fontos

retorika–homiletika–történeti tanulmányait folytatva most 17. századi prédikációs irodalmunkat vizsgálja aszerint, hogy szerzőik azt milyen befogadói közegnek szánták. Erre igen jól megfelel a prédikáció, hiszen a szerzők sokszor megnevezik a megcélzott társadalmi réteget. A prédikáció az oralitás és a scriptura kettős jellemzőit mutatja, az auditív befogadásra készült prédikáció lényegesen eltérhet annak írott-nyomatott változatától. Bizonyos, hogy a puritanizmus szociológiai, társadalmi érzékenysége is megjelenik szerzőinek homiletikai-retorikai elveiben, amikor az „alsó rendek”, „alsó renden lévők”, „együgyűiek”, „cselédes gazdák”, „rusticani” vagy „mechanici” számára írják műveiket. A tanulmányból az is kiderül, mily széles spektruma volt a megcélzott rétegeknek, valamint hogy a puritánusok meghatározó, mozgósító szerepet szántak prédikációiknak a magyar nyelvű kultúra fejlesztésében, a műveletlenségnek mint „nemzeti bűnnek” a fől számolásában.

A kötet egyik legjelentősebb tanulmányát *Kecskeméti Gábor* ugyancsak a prédikációirodalom tárgyában írta. Értekezése impozánsan nagy nemzetközi szakirodalomra támaszkodik (amely a magyar kutatás számára példa lehet!), bár ennél kisebb mértékűnek látszik itt dokumentált forrásismerete. Világosan látja az antik-humanista retorikai és a homiletikai hagyomány szoros kapcsolatát a 15–16. században. Éppen azt a fordulatot ragadja meg és mutatja be, amikor a reneszánsz tudatosítja az antik retorika kompetenciáját a homiletikában, fontos szerepet játszik ebben a *genus demonstrativum* gyakori használata. A folyamat katalizálójá kétségtelenül az olasz reneszánsz elmélet és retorikai-homiletikai gyakorlat. Sokszor azonban nem

számolunk kellően – amint a jelen tanulmány sem – a német reformáció retorikai tájékozódásának olasz komponenseivel, amit a német kutatás oly meggyőzően és bőségesen dokumentál. (Pedig ez a wittenbergi kör szerzőinél is kimutatható, még világosabb Johann Sturm és a strassburgi retorikai iskola esetében.) A melanchthoniánus retorikai elvek másfelől a Szentírás-magyarázat igényéből származnak, s ez rendkívül kedvező pozícióba juttatja a retorikát; ebből ugyan következhetne a „dissimulatio artis” lehetősége, amely elszegényíthetné a protestáns homiletikai gyakorlatot vagy kiszoríthatná onnan a retorika olasz humanista eredményeit. A *genus didascalicon* azonban nem válik annyira túlsúlyossá, mint azt a tanulmányíró mondja, hiszen Melanchthon retorikája s az őt követő kommentáló, bővítő wittenbergi kör szerzői (G. Maior, J. Maior, G. Crusius, M. Dresserus, J. Camerarius, J. Willichius) kínosan nagy erőfeszítést tesznek, hogy megőrizzék a két paradigma-rendszer (az antik–olasz retorikai és a reformáció homiletikai írásmagyarázói) funkcionális egyensúlyát. (Különösen tanulságos e tekintetben M. Dresserus *Rhetoricae... libri quatuor...* című műve, Wittenberg, 1578.) A német reformáció retorikai kultúrája rendkívül terjedelmes és tagolt, iskolák, irányzatok léteznek benne (legalább három: a wittenbergi, a strassburgi, a heidelbergi), ezért helytelen somnásan valami olyan egység látszatát kelteni, amelyben az olaszos retorikai hagyományok elszegényítése adná a homogeneitást a *genus didascalicon* hegemoniájával (vö. J. Sturm, M. Junius, J. Langius, J. Havenreuter – a strassburgi iskola). A tanulmány rövid záró része primér forrásismeret dokumentálása helyett inkább a

szakirodalomra hagyatkozik, innen ered elnagyoltsága is; bár kétségtelenül léteznek a 16. század utolsó harmadától felekezetileg eltérő specifikus protestáns és katolikus homiletikai-retorikai elmélet és gyakorlat, ennek azonban érdemi és meggyőző kifejtése itt elmaradt. A tanulmány azonban néhány vitatható állításával együtt is a magyarországi retorikai (prédikáció-) kutatás értékes, szemléletújító eredménye, amely a szerző ez irányú vizsgálataiba illeszkedik.

Kilián István tanulmánya újabb adalékokat tartalmaz a magyarországi (ezúttal felvidéki piarista) iskolai színjátszás múltjából, *Holl Béla* írása Báthory Zsófia eddigi ismeretlen imádságoskönyvét mutatja be. Korabeli történetírás, történelmi hagyomány és költészet szoros kapcsolata rajzolódik ki *S. Sárdi Margit* Rozsnyai Dávid verses fejedelemportréit bemutató tanulmányában. Inkább Kilió sugallatára születtek ezek a versek, szemléletükkel azonban tanulságosak. Illeszkednek a 17. század ekkor már megszilárduló értékszemléletébe, amelyben Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alkotják a nemzeti fejedelmek sorát. (Ez az értékrend jelen van a korabeli prédikációk sokaságában is.) Báthory Gábort – tisztázatlan okokból – nagyon rokonszenvesnek ábrázolja Rozsnyai. A fejedelemportrék megrajzolásánál talán befolyásolhatták 17. századi emblemikus metszet-inspirációk is, hiszen számos külföldi kiadványban találkozhatott hőseinek fa- vagy rézmet-szetű ábrázolásával. *Szabó András* tanulmánya Szenci Molnár Albert *Naplójának* újbóli kiadására készülve született. 1615 nyarának három hónapját vizsgálja beható alaposítással, kinagyítja a biográfiai események sorozatát, s ennek során új sze-

mélyiségek emelkednek ki az ismeretlenségből vagy kapnak jóval gazdagabb jelentést. A szerző kutatásai alapján kiderül, hogy a beutheni iskola szelleme erősen irénikus jellegű volt, a hozzá kapcsolódó értelmiségi réteg és mértékadó egyházpolitikusok arcukat ugyancsak ez szabta meg. Szenci irénizmusának kialakulásában fontos szerepet játszott J. Sturm és a strassburgi környezet (amint erről már a szakirodalom is megemlékezett), ez kaphatott újabb megerősítő impulzust beutheni ismeretségei által, s valóban szerepe lehetett ennek a kapcsolatrendszernek M. Opitz későbbi erdélyi útjának előkészítésében és megvalósításában. Az 1615-ös tájékozódás pedig tapasztalataival valószínűleg érlelhette az 1616-os kiadású – bizonyítottan irénikus szemléletű – *Idea Christianorum...* című Szenci-kötet formálódását.

Hargittay Emil Justus Lipsius katolikus és protestáns recepciójáról mond meggyőzően új megállapításokat. Nagyon tanulságos a konfesszionálisan eltérő szövegértelmezés, ahogyan azt felekezetileg működtetik: érdemes lenne módszeresen földolgozni M. Bernegger magyar kapcsolatrendszerét, respondenseinek értekezéseit. Az is nyilvánvaló, hogy Lipsius „erkölcsösített machiavellizmusa” jelentős szerepet játszott a 17. századi magyarországi államelméleti gondolkodás formálódásában. A hitvitázó irodalom sajátos változatát mutatja be *Bitskey István* Esterházy Miklós nádor *Értekező levél* című iratában. Ez szelíd hangvételű, magyarázó, tapintatos türelmével eltér korának kíméletlen vitastílusától. Eddig ismeretlen művet mutat be a szerző, egyben magyarázza is a vallási türelmet kereső nádor politikusi elveit, amelyekkel a protestáns rendek és az udvar közötti kényes egyensúly fönntartására

törekedett. Az impozáns klasszika-filológiai szövegismeret és elemzői invenció erényei jellemzik *Csonka Ferenc* Zrínyi Miklós epigrammáiról írott tanulmányát. A Zrínyi-filológia sokszor nekirugaszkodott már a *Peroratio* és *Az idő és hírnév* címen ismert versfüzér összefüggései tisztázásának. Antik auktorok és neolatin szerzők műveinek fölényes ismerete alapján kerülünk közelebb a megoldáshoz „Az idő szárnyon jár...” kezdetű vers tárgyalásánál, ahol Csonka Ferenc a toposzképződés bonyolult folyamatát nyomozza. A legrejtélyesebb azonban a „Befed ez a kék ég...” kezdetű; a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a „coelo tegitur” kifejezésben nem a védelem, a vigasztalás, hanem a temetlenség kegyetlensége van jelen. A kiterjedt szövegvizsgálat azonban azt is bizonyítja, hogy a mai versérzékkel töredékesnek, inverziós szerkesztésűnek hitt szöveg mily szerves szöveghagyományon nyugszik, s mégis mennyire mélyen és egyénien kapcsolódik Zrínyi költői világához. Tarnainak mindig kedves tárgya volt a cento költészet (amiről jót beszélgettünk a Széchényi Könyvtárban), sokszor halogatott tervét most *P. Vásárhelyi Judit* váltotta valóra a cento magyarországi előfordulásairól írott tanulmányával. A reneszánsz imitatio legradikálisabb – olykor ironizált, olykor glorifikált – változatát föltétlenül érdemes közelebbről megismerni. Gyökerei nyilván a humanista – közelebbről a német – neolatin költészetbe nyúlnak. *P. Vásárhelyi Judit* tanulmánya azért is dicsérendő, mivel hosszú idő óta először vállalkozik 16. századi latin nyelvű költészetünk egy szeletének vizsgálatára, amit hazai kutatásunk nagyon elhanyagolt, noha a korabeli anyanyelvű irodalmi jelenségek sem értelmezhetők a latin háttér nélkül.

A cento teret adott a lusus játékos kedvének, de a keresztény-antik hagyományok nagyon tudatos szintézisének is. A 16–17. században még jó néhány centóra bukkanhatunk, a hazaiak közül említést érdemel annak a Georgius Peuckernek a műve, akinek *Ecclesia praeprimis...* című opusát a szerző is ismerteti. 1681-ben jelenik meg Jénában 54 lapnyi terjedelemben *Lamenta et soteria Hungarica...* című centója (RMK III, 3111), amely a persecutio decennialis hangvételében az ellenreformáció által szorongatott protestánsok siralma. (Egyben a Magyarország panaszja toposz 17. századi latin nyelvű verses változata!) Az alcíme szerint *Cento Virgilianus* alapvetően az *Aeneis* használja föl, tíz oldalon keresztül hömpölyög benne a fertilitas Hungariae (Magyarország termékenysége) toposz bőségfelsorolása, laudatiója, változik a luctus, a questus, a querimonia, a lamentatio, a ruina leírásaival. (Az egész műben zavartalanul érvényesül az antik-keresztény szemlélet szinkretizmusa.) Az 1595-ös bártfai kiadású, latin nyelvű, *Balassi Bálintot* és *Ferencet* funcráló verseskötet is vizsgálatra vár még, megítélésünk szerint cento rejtőzik itt is. Ugyancsak cento még a 17. században két kiadást is megért (1656, Nagyvárad, RMK II, 873; 1684, Debrecen, RMK II, 1534) *Virgíli euangelizantis Christiados libelli aliquot* című kötet.

Kissé körülményeskedő, túlbonyolító című dolgozatában *Monok István* a kiadványok, a forrásföltárás bázisán (a szegedi Adattár sorozat köteteci) keresi a minderre vonatkozatható elmélet érvényességét, bár bevallottan aggályai vannak a könyvtártörténet-írás önálló diszciplínaként való értelmezésére vonatkozóan. *Dávidházi Péter* a fiatal Toldy Ferenc álnévhasználatá-

ról értekezve mutatja be hőse rejtett, de ellenállhatatlan vonzódását a kettősséghez, amely írói identitáskeresésének is kifejezője. *Szentmártoni Szabó Géza* a Balassicsalád ősgalériáját deríti föl, a képek származását és leírását. Megnyugtató és méltó az lenne, ha a képek reprodukáltan megjelennének (aminek ez a kötet sajnos nem adhatott helyet!), hozzáférhetővé válva a szélesebb nagyközönség és a szakmai körök számára.

Az 1994-es esztergomi Balassi-konferencián készült csoportképen még ott áll

Tarnai Andor is a hátsó sorban, utoljára kollégái körében. Az Emlékkönyvben már kollégái-tanítványai állják körül emlékét, az *irodalomtörténet emlékezetében* megörzendő kép első vonásait rajzolják föl e kötetben s abban a rokonszenves és ígéretes sorozatban (*Historia Litteraria*), amelynek értékszemléletét, karakterét is láthatóan az eltávozott, szeretett mester ihlete, sugallata formálja: az irodalomtörténet-írás diszciplínájának önbizalmát megtartva.

Imre Mihály

TÜSKÉS GÁBOR: A XVII. SZÁZADI ELBESZÉLŐ EGYHÁZI IRODALOM EURÓPAI KAPCSOLATAI (NÁDASI JÁNOS)

Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1997, 438 l. (*Historia Litteraria*, 3).

A barokk korszak magyar irodalom- és művelődéstörténetének kutatásában az 1980-as évek eleje óta egyre gyakrabban volt érdemes felfigyelni Tüskés Gábor publikációira, amelyek szisztematikusan rendeződtek a népi vallásosság, a folklórral kapcsolatos devóciós művészeti formák s az ennek a forráscsoportnak kutatása révén kirajzolódó mentalitástörténeti témák köré. Fontos állomása volt e tárgykor kutatásának az általa szerkesztett s ilyen tárgyú értekezéseket közreadó kötet (*Mert ezt Isten hagyta... Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, 1986), amely a populáris devóció különböző formáinak vizsgálatára adott példát és ösztönzést. Ez már csak azért is igen fontos lépés volt, mert ez a terület a magyarországi kutatásban – Bálint Sándor halála óta – eléggé elhanyagolódott, s főként a vallásos tömegirodalom vizsgálatának vonatkozásában alig történt előrelépés. Nem sokkal később Tüskés Gábor kandidátusi értekezése (*Búcsújárás a*

barokk kori Magyarországon a mirakulumirodalom tükrében, Bp., 1993) igen csak hatásosan jelezte, hogy levéltári és régi könyvtári anyag alapos feltárásával ezen a téren a hazai kutatásban is új eredmények érhetők el, s így lehetőség van arra, hogy a magyar tudományosság felzárkózzon az európai színvonalhoz.

Ugyanis – s ebben látható a most közreadott monográfia témaválasztásának másik jelentékeny érdeme – a szerző kutatásai abba a nemzetközi programba illeszkednek, amely talán leginkább Wolfgang Brückner professzor nevével fémjelezhető, de amely ma már könyvtárnyi szakirodalmat hozott létre német nyelvterületen, s többek között olyan vaskos monográfiák születtek belőle, mint Franz M. Eybl könyve az osztrák barokk devóciós irodalom kiemelkedő alakjának munkásságáról (*Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*, Tübingen, 1992). De említhető itt a francia exemplumkutató iskola is,

